

TERCAN KAZÂSÎ (1591-1642)

Selçuk DEMİR*
İbrahim Etem ÇAKIR**

ÖZET

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat bölümünde yer alan Tercan, I. Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine dâhil olmuştur. 1535'ten sonra Erzurum Beylerbeyliği'nin paşa sancağına tabi kazâlardan biri olan Tercan; Tercan-ı Ulyâ ve Tercan-ı Süflâ adlı iki nahiyeye ayrılmıştır. Osmanlı idaresine katıldıktan sonra Tercan Kazâsı'nın nüfusu artmış ancak XVI. yüzyılın sonlarından itibaren bu durum tersi bir hal almıştır. 1642 tarihli avâriz defteri kazâ nüfusundaki azalmayı ortaya koymaktadır. Bu çalışmada 1591-92 tarihli tahrir defteri ile 1642 tarihli avarız defterine göre kazânın idari yapısı ve nüfusu incelenmiştir. Ayrıca kazâdaki derbend ve menzil köyleri hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tercan, Mama Hatun, avarız, kazâ, XVII. yüzyıl.

ABSTRACT

Tercan located in Upper Euphrates Part of Eastern Anatolia Region, fell under the rule of Ottoman Empire in the period of Selim I. Tercan which is one of the townships amenable to paşa sanjak of Erzurum Province (Beylerbeylik) was divided into two boroughs as Tercan-ı Ulya and Tercan-ı Süfla after 1535. Population of Tercan township increased after being involved in rule of Ottoman, but this situation was reversed since late XVI. Century. Avâriz registers of 1642 revealed the decrease in the population of the township. In the study, administrative structure and population of the township was examined according to cadastral record books of 1591-92 and avâriz registers of 1642. Detailed information about pass and communication villages in the township was also given.

Keywords: Tercan, Mama Hatun, avarız, township, 17th century.

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Demir, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, selcuk.demir@atauni.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr. İbrahim Etem Çakır, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ietem.cakir@atauni.edu.tr

Tercan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer almaktadır. Önemli yollar üzerinde bulunması ve zengin su kaynaklarına sahip olması bu bölgenin eski çağlardan itibaren önemli bir yerleşim alanı olmasını sağlamıştır (Yazıcı 1998: 266). Bölgede Şirinkale ve Pekerç gibi pek çok Urartu yerleşim merkezi tespit edilmiştir (Ceylan 2008: 55,265). Tercan ve çevresi Urartulardan sonra Med, Pers, Roma ve Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altına girmiştir. VII. yüzyılın ortalarında Habib bin Mesleme komutasındaki İslam ordularının akınlarına uğrayan Tercan ve çevresi, Türkler tarafından fethedilinceye kadar Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında kalmıştır (Şahin 1985: 59-132), (Konukçu 1998: 34-38).

Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Türk idaresine giren Tercan, Saltuklular zamanında oldukça gelişmiştir (Konukçu 1998: 41-43). Saltuklu melikesi Mama Hatun, Tercan'da kervansaray ve türbe yaptırmış ve bölgenin imarına katkıda bulunmuştur (Sümer 1998: 35-36), (Merçil 2000: 282). II. Rükneddin Süleyman Şah'ın 1204 yılında Saltuklu Devleti'ne son vermesini müteakip bölgede Selçuklu hâkimiyeti tesis edilmiştir (Turan 1998: 31-34). Tercan ve çevresi Selçuklular tarafından Darü'l-Eman olarak nitelendirilmiştir (Baykara 2015: 55). Bölge, Köseadağ Savaşı'ndan (1243) sonra Moğolların istilasına maruz kalmıştır (Turan 1999: 431-437).

Moğollardan sonra bölge İlhanlıların hâkimiyeti altına girmiştir. İlhanlı devlet adamlarından Hamdullah Müstevfi, *Nüzhet el-kulub* adlı eserinde Doğu Anadolu'yu Memalik-i Rum olarak adlandırmış ve Tercan'ı bu bölgeye tabi şehirler arasında göstermiştir (Gül 2005: 47). İlhanlılarından sonra Tercan ve çevresi Eretnalılara tabi küçük beyliklerin kontrolüne girmiştir. Bu bağlamda 1348 yılında Ahi Eyne Bey ve 1362 yılında Pir Hüseyin, Tercan'ı hâkimiyeti altına almıştır (Turan 2007: 2, 81). Pir Hüseyin'in 1379 yılında ölmesinden sonra bölge Erzincan hâkimi Mutahharten tarafından ele geçirilmiştir. Eretna Devleti'nde meydana gelen bazı iç hadiseler Mutahharten'in Tercan üzerindeki egemenliğini güçlendirmesine neden olmuştur (Yücel 1971: 665-719).

Mutahharten'den sonra Tercan ve çevresinde Karakoyunlu hâkimiyeti başlamıştır. Karakoyunluların Tercan, Bayburd ve İspir dolaylarını da içine alan Erzincan hâkimi Pir Ömer Bey, 1420 yılında Akkoyunlulara ait Kemah Kalesi'ni kuşatmış ancak ele geçirememiştir. Aynı yıl içerisinde Pir Ömer Bey'in Tercan'a tabi Hevik adlı mevkiye olduğunu haber alan Akkoyunlu beyi Kara Yülük Osman Bey, Pir Ömer Bey'i yakalayarak öldürmüştür (Ebu Bekr-i Tihriani 2001: 35), (Sümer 1992: 101-103). Pir Ömer Bey'e ait toprakları kendi adamları arasında taksim eden Kara Yülük Osman Bey, Bayburd'u yeğeni Kutlu Bey'e, Aşağı ve Yukarı Tercan'ı da Musa Bey'e vermiştir. Tercan ve çevresi, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Safevilerin hâkimiyeti altına girmiş ve bu durum bölgede Osmanlı hâkimiyeti tesis edilinceye kadar devam etmiştir. (Konukçu 1998: 69, 84-86), (Sümer 1999: 18).

Osmanlıların Erzincan-Tercan bölgesine yönelik ilgileri I. Bayezid döneminde başlamıştır. Kadı Burhaneddin'in 1398 yılında Akkoyunlu beyi

Kara Yülük Osman tarafından öldürülmesi I. Bayezid'e, Kadı Burhaneddin'in ülkesini ele geçirme fırsatını vermiş, Sivas ve Karahisar-ı Şarki Osmanlı topraklarına katılmıştır. Aynı şekilde Memlük Devleti'ndeki iç karışıklıklardan istifade eden I. Bayezid Malatya, Divriğ ve Darende'yi ele geçirerek Fırat Nehri'ne kadar olan yerleri Osmanlı sınırlarına dâhil etmiştir. I. Bayezid, Mutahharten'den kendisine tabi olmasını istemiş, ancak bu teklif reddedilmiştir. Bu sırada Timur'un 1400 yılında Mutahharten'in daveti üzerine Sivas'a kadar gelmesi Osmanlı fütuhatının durmasına neden olmuştur. Timur'un Anadolu'dan ayrılmasından sonra tekrar harekete geçen I. Bayezid 1401 yılında başta Erzincan ve Kemah olmak üzere Mutahharten'e ait şehirleri ele geçirmiş ancak Kara Yusuf'un tavassutuyla Kemah haricindeki bütün yerleri Mutahharten'e iade etmiştir (Aydın 1998: 27-28).

II. Mehmed 1473 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan üzerine yürüdüğü sırada Tercan tarafından Fırat Nehri'ni geçen Has Murad Paşa komutasındaki Osmanlı öncü birlikleri Akkoyunlu kuvvetlerine yenilmiştir. Osmanlı ve Akkoyunlu ordusu arasında Otlukbeli mevkiinde yapılan savaşta Osmanlılar galip gelmiştir. II. Mehmed, Uzun Hasan Bey'i takip etmeyerek Tercan ve havalisinin Akkoyunlu hâkimiyetinde kalmasına müsaade etmiştir (Uzunçarşılı 2003: 193).

Tercan'ın Osmanlı ülkesine katılması I. Selim döneminde olmuştur. I. Selim, emri altında bulunan kuvvetler ile Temmuz 1514'te Erzincan'a ulaşmıştır. Tercan üzerine gönderilen Ferruhsad Bey, Safevilerin Tercan hâkimi Mir Ahmed Bey'i yenerek esir almış ve böylece Tercan ve havalisi Osmanlı topraklarına katılmıştır (Celâl-zâde Mustafa 1997: 575), (Tansel 1969: 47), (Aydın 1998: 39). Osmanlı hâkimiyetinin ardından Tercan ve çevresinde istikrarlı bir ortam sağlanmış ve bölge ekonomik açıdan gelişmiştir. 1530 tarihli Bayburd Livası Kanunnamesi'nden anlaşıldığına göre Tercan'da pazaryeri vardı ve burada at, katır, deve, sığır ve koyun gibi hayvanların satışı yapılmaktaydı:

"... ve dahi liva-i mezbûrede nefsi-i Bayburd'dan ve İspir'den ve kazâ-i Tercan'dan gayri hariç yerde kasabât ve bâzâr-gâh olmayup, tavâ-yif-i reaya birbiriyle muamele eyledikleri atdan ve katırdan ve deveden ve sığırdan ve koyundan ve gayrinden, üslûb-ı şehri üzere tamgâ zabitleri teftiş idüb yemin-i örfiyye ile tamga alurlar imiş. Bu hususlar dahi dergâh-ı muallaya arz olundukda, bida-ı marufeden olmağın ber-muceb-i emr-i münif ref olundu"¹ (BOA.TT.d.966: 95).

İdarî Yapı

Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz topraklarının Çaldıran Savaşı sırasında Osmanlı idaresine girmesini müteakip, Erzincan-Bayburd adıyla yeni bir eyâlet kurulmuş ve Bıyıklı Mehmed Bey, Ekim 1514'te beylerbeyi tayin edilmiştir (Miroğlu 1975: 25). 1516-1518 yılları arasında yapılan tahrirde

¹ Bu kanunnâme İsmet Miroğlu tarafından yayınlanmıştır: (Miroğlu 1975: 170).

Erzincan-Bayburd Beylerbeyliği, *Vilâyet-i Erzincan*, *Vilâyet-i Kemah* ve *Vilâyet-i Bayburd* adlı bölgelere ayrılmıştır. Tercan, bu idari yapı içerisinde Erzincan ve Bayburd Sancağı'na bağlanmış ve Tercan-ı Ulyâ ve Tercan-ı Süflâ adlı iki nahiyeye ayrılmıştır (BOA.TT.d 60: 123-140). Tercan-ı Ulyâ yani Yukarı Tercan bölgesi Mama Hatun ve Mans civarlarını kapsarken, Tercan-ı Süflâ yani Aşağı Tercan bölgesi bugünkü Çat ilçesi ve civarını ihtiva etmekteydi (Miroğlu 1975: 25).

Erzincan-Bayburd Beylerbeyliği'nin lağvedilmesi üzerine Bayburd Sancağı önce Diyarbekir Beylerbeyliğine, I. Süleyman dönemi başlarında da Rum Beylerbeyliği'ne bağlanmış (Miroğlu 1990: 18-19), (Kunt 1978: 128). I. Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında hazırlanan TT.d.387 numaralı Karaman ve Rûm defterinde² Tercan, Rum Eyâleti'nin Bayburd Sancağı'na bağlı kazâları arasında gösterilmiştir. Tercan Kazâsı bu tarihte, Tercan-ı Ulyâ ve Tercan-ı Süflâ nahiyelerinden müteşekkildir (BOA.TT.d. 387: 858-866).

I. Süleyman döneminde İrakeyn Seferi (1533-1535) sırasında Erzurum Beylerbeyliği ihdas edilmiş ve Tercan; Erzurum, Bayburd, Kelkid, ve Kemah ile birlikte yeni eyâletin Paşa sancağını oluşturmuştur (Aydın 1998: 2). 1568-1569 tarihli defterde Tercan'ın Erzurum Sancağı'na bağlı bir kazâ olduğu belirtilmiştir (BOA.TT.d. 468: 5). XVI. yüzyılın sonlarına ait defterlerde Tercan'ın aynı statüsünü koruduğu anlaşılmaktadır (TKGM.TADB.TT. d.40: 111-112), (Mehmedov 1997: 112).

1642 tarihli Erzurum Eyâleti mufassal avarız defterinde yer alan bilgilere göre Erzurum Eyâleti'ne tabi kazâlardan biri olan Tercan, idarî olarak Tercan-ı Ulyâ ve Tercan-ı Süflâ adıyla iki nahiyeden oluşmaktaydı (BOA.MAD.d.5152: 2). Katib Çelebi, Kitab-ı Cihannümâ isimli eserinde Tercan'ı orta büyüklükte bir şehir olarak nitelemiş ve bölgenin Tercan-ı Ulyâ ve Tercan-ı Süflâ adlı iki kazâyâ ayrıldığını kaydetmiştir (Katib Çelebi 2009: 422-424). Tercan'ın Erzurum Eyâleti'ne bağlılığı XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir (BOA MAD.d 1145: 4), (Başar 1997: 234-235), (Okcu vd.2000: 58-60).

Arşiv Kaynakları (XVI-XVII. Yüzyıl)

Bu çalışmada ana kaynak olarak tahrir ve avarız defterleri kullanılmıştır. Hicri 1000 / M.1591-92 tarihli tahrir defteri Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi Daire Başkanlığı'nda yer almaktadır. Bu defter mufassal olarak hazırlanmış olup Erzincan, Tercan ve Suşehri'ne ait kayıtları ihtiva etmektedir. Defterde Tercan'a ait bölüm iki kısımda *Nahiye-i Tercan'ı*

² TT.d.387 numaralı defterin tarihini Bahaeddin Yediyıldız 1520, Huricihan İslamoğlu 1523 olarak vermiştir: Bahaeddin Yediyıldız-Mehmet Öz-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III-387 Numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livası'na Ait Bölümü (1520)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2002, s. XXI; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s.13; Huricihan İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İletişim Yay., İstanbul 2010, s.139.

Ulyâ ve Nahiye-i Tercan-ı Süflâ şeklinde kaydedilmiştir (TKGM.TADB.TT.d. 40: 111b-178b). Deftere köy başlığı altında vergi mükellefi nüfus yazılmış, meskûn köylerin yanı sıra meskûn olmayan köyler ve mezralar, çeşitli cemaat ve taifeler deftere kaydedilmiştir. Vergi mükellefi nüfus toplamı nefer olarak verilmiştir.

Bu incelemede kullanılan arşiv kaynaklarından birisi de 1642 tarihli Erzurum Eyâleti mufassal avâriz defteri olup, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Mâliyeden Müdevver Defterler kataloğunda (BOA.MAD.5152) kayıtlıdır. Defterin giriş kısmındaki fihristte Erzurum Kazâsı ile birlikte Bayburd, Erzincan, Tercan, Kemah-Kuruçay-Gercanis, Kelkid, Şiran, Tortum, İspir, Hımıs, Kızucan, Koğanis, Pasin, Kiğı olmak üzere 14 kazânın ismi zikredilmiştir. Defterin ikinci sayfasında; "*Defter-i hânehâ-i eyâlet-i Erzurum ki bemübâşeret hakîr hâlâ müceddedâ tahrîr kerden fer mûde ber muceb-i fermân-ı âlî tahrîr şüd el-vâki' fî evâil-i şehri Cemâziye'l-ülâ sene isna ve hamsîn ve elf*" kaydı yer almaktadır. Tahrir işlemi, Sultan İbrahim'in emriyle 1642 tarihinde Cafer Efendi³ tarafından yapılmıştır (İnbaşı vd. 2014: 1-2). MAD. 5152 numaralı avâriz defteri esas alınarak günümüzde çok sayıda araştırma yapılmıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nde avâriz, olağanüstü dönemlerde hükümdarın emri ile halktan toplanan her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki yükümlülük tür. Deftere kaydedilmiş olan nüfus, avâriz hânelerine bölünerek vergi tahsilatı gerçekleştirilmekteydi. Avâriz hânelerinin tespitinde çeşitli kıstaslar göz önünde bulundurulmakta, bölgenin zenginliği, halkın şehirli, köylü, göçebe olup olmadığı, dükkân, ev ve tarla miktarı avâriz hâne sayısını etkilemekteydi. Defterlerde her mahalle ve köyün nüfusu kaydedildikten sonra, bu nüfusun kaç avâriz hânesi addedileceği tespit edilmekteydi (Barkan 2001: 13-15). Ortaçağ'dan beri doğuda ve batıdaki pek çok devletin, olağanüstü ihtiyaçları karşılamak üzere geçici vergilere başvurdukları bilinmektedir (İnalcık 1980: 313,314). Osmanlı Devleti'nde önceleri sadece belli zamanlarda toplanan avâriz, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren ard arda yapılan savaşlar dolayısıyla sürekli alınan bir vergi haline gelmiştir (Sahillioğlu 1991: 109) Merkezî hazineye bağlı bürolar tarafından fevkalâde vergilerin tevziine esas olmak üzere avâriz hânesi tahrirleri yapılmış ve bu doğrultuda avâriz defterleri hazırlanmıştır (Güçer 1964: 70). Bu defterler demografi ve iskân tarihi için oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Klasik tahrir geleneğinin son bulunduğu XVII. yüzyıldaki demografik ve yerle-

³ Cafer Efendi, Erzurum'da cami, itikahâne, medrese, hamam ve çeşmeden meydana gelen bir külliye inşa etmiş ve bu müesseselerin giderleri için vakıf kurmuştur (Kılıç 2009: 173-187).

⁴ Bu çalışmalar: İnbaşı 2001: 9-32; İnbaşı 2007: 89-117; İnbaşı 2008; İnbaşı 2009: 189-214; Pamuk 2006; Gül 2009: 123-141; Çakır 2009: 109-122; Kul 2010: 271-289; Demirci-Saygı 2011: 486-510; Demir 2012: 505-529; Bulut 2012: 21-30; İnbaşı-Çakır-Demir: 2014; Çakır-Demir 2014: 160-179.

şim düzeninde meydana gelen değişimleri ortaya koymak bakımından mu-
fassal avâriz defterlerinin önemi büyüktür (Özel 1999: 739-743).⁵

İncelenen 1642 tarihli avâriz defterinde Tercan Kazâsı 438-508. sayfa-
lar arasında yer almaktadır. Defterde *hânehâ-i bazı ehl-i menasib* (BOA.MAD
.d.5152: 438), *hânehâ-i bazı müslimanân* (BOA.MAD.d.5152: 438), *hânehâ-i*
zimmiyân (BOA.MAD.d.5152: 439) ve *reyâ-yı müslimanân* (BOA.MAD.d.
5152: 442), *hânehâ-i erbâb-ı timar* (BOA.MAD.d.5152: 443), *hânehâ-i erbâb-*
ı menâsib (BOA.MAD.d.5152: 445), *hânehâ-i sadât-ı kirâm ve bazı erbâb-ı*
timar (BOA.MAD.d.5152: 477) gibi başlıklar kullanılarak kazâ nüfusu defte-
re kaydedilmiştir. Vergiden muaf askerî nüfus; yeniçeri, erbâb-ı timâr, zaim,
sipâhi, yeniçeri, seyyid, imam vb. şeklinde yazılmıştır. Vergi mükellefi nüfu-
sun kaç avâriz hânesini oluşturduğu ayrıca belirtilmiştir.

Avâriz defterinde vergi nüfusunun bazı nitelikleri hakkında bilgilere de
yer verilmiştir. Pakeric Köyünde sakin zimmilerin aslen nereli oldukları
hususunu “Hemşinli, Muşlu, Bayburdlu, Kurtdereli, İspirli, Gezli, Humuslu”
şeklinde kaydedilmiştir (BOA.MAD.d.5152: 439-441). Mans Köyü’nde sakin
zimmilerden bazılarının “Erzincanlı, Gümüşhaneli, Kızucanlı” oldukları ya-
zılmıştır (BOA.MAD.d.5152: 469). Bunun gibi kayıtlara defterin çeşitli bö-
lümünde rastlamak mümkündür. Bazı köylerin nüfusu kaydedilirken
“hane-i ekrad” başlığı altında şahıslara yer verilmiştir. Bu köyler şunlardır:
Karaçay, Tecer, Ördek Hacı, Sosumge, Pürk, Hereni, Corcin, Yoğun Pirtek,
Ağoşin, Kışlacık, Kömzin, Sarukaya, Çaknos, Ağigi, Parsuvenk, Ömerlü, Kom-
sor, Şeyhkendi, İldalı, Çerkis, Honbar, Edebük, Çanakçı, Bıyıkviran, Mirvansi,
Mezgeki, Badşin, Sanasa (BOA.MAD.d.5152: 443, 444, 446, 458, 461, 463,
466, 470, 474, 475, 477, 482, 484, 487, 488, 489, 490, 491, 494, 495, 496,
499, 500, 501, 503, 506). Ayrıca Mama Hatun, Zağgari ve Vijan köylerinde,
Acem taraflarından göç etmiş şahıslara kaydedilmiştir. Mama Hatun Kö-
yü’nde sakin 10 hâne, Zağgari Köyü’nde 19 hâne, Vijan Köyü’nde 21 hâne
“Muhacirin-i Acem” başlığı altında deftere yazılmıştır (BOA.MAD.d.5152:
479, 504-505).

Avâriz vergisinden muaf olanların durumu defterde açıklanmıştır. Mu-
afiyet bazen bütün köy ahâlisi için bazen de hâne bazında olmaktadır. Tacik
Menek Köyü yol üzerinde olmasından dolayı avâriz hânesine dâhil edilme-
miştir (BOA.MAD.d.5152: 448). Kara Divan Köyü’nden Monla Bekir hakkın-
da “duasından istimdad olunan pîr olmağla hâneye dâhil olmamıştır” (BOA.
MAD.d.5152: 449), Tolos-u Süflâ Köyü’nden Ahmed veled-i Kasım için “faki-
rül-hâl olmağla hâne-i avâriza dâhil olmamıştır” (BOA.MAD.d.5152: 451),
Semek Köyü’nden Mustafa Abdal hakkında “avâriz kabul ider toprağı olma-
mağla hâneye dâhil değildir” (BOA.MAD.d.5152: 448) şeklinde kayıtlar def-
terde yer almıştır. Muâfiyetle ilgili bu kayıtlara göre avâriz vergisinin mü-
kellefi sayılmak için belirli bir mal varlığına sahip olmak ya da toprak tasar-
ruf etmek ve belirli bir işi yerine getirebilecek yaşın altında olmak gerek-

⁵ Avarız defterleri hakkında ayrıca bakınız: Emecen 1982: 159-170, Ünal 1999: 119-169.

mektedir. Daha önceden yerine getirilen bir işten dolayı tanınan vergi muafiyetinin sonlandırılması mümkündür. Saru Kaya Köyü'nden bazı zimmi şahıslar daha önceden doğancı iken, 1642 tarihli deftere göre bu kişilerin doğancılık görevleri kaldırılmış ve vergi muafiyetleri sonlandırılmıştır (BOA.MAD.d.5152: 483-484).

Tercan Kazâsı Köyleri

İncelenen dönemde Tercan Kazâsı'nın nüfusu 1591-92 tarihli mufassal tahrir defteri ve 1642 tarihli avârız defteri kayıtlarına göre verilmiştir. Ayrıca XVI. yüzyılda kazâ nüfusunda meydana gelen değişimleri ortaya koyabilmek için 1530 tarihli icmal tahrir defterinden de yararlanılmıştır.

Tercan Kazâsı'ndaki köy adlarının bir kısmı Türkçe'dir. Anadolu'da köy adları; köylerin yakınlarında yer alan göl, akarsu, dağ, tepe, bitki örtüsü, toprak gibi fizikî coğrafya unsurları ya da insan, aşiret, soy, çeşitli olaylar gibi beşerî özellikler taşımaktadır (Tuncel, 2000: 26-27). Tercan Kazâsı'ndaki köylerin bazılarının isimleri buldukları bölgenin fizikî özelliklerini yansıtmaktadır. Söğütlüviran, Karaçayır, Gökteş, Elmalu, Depeviran, Sarukaya, Karaçay, Gökdere, Bağlar köylerinin isimleri buldukları bölgenin fizikî yapısından hareketle verilmiştir. Kazâda yer alan köylerin bir kısmının ismi beşerî özellikler taşımaktadır. Mama Hatun, Hacı, Karkın, Uzun Hacı, Çavuş, Hatuncuk, Seydi Ali Baba, Ballu Yakub, Kızıl Hasan, Haydar Hacı, Emrecik, Şeyhkendi, Ömerlü bu köyler arasındadır. Anlaşılacağı üzere kazâda köy isimleri daha çok beşerî özellikler taşımaktaydı. Bu tasnif Türkçe köy isimlerine göre yapılmıştır. Farklı dillerdeki adlar dikkate alınmamıştır.

Tercan, tarihî yollar üzerinde kurulduğundan dolayı burada çok sayıda menzil bulunmaktaydı (Gül 2011: 117-118). 1534'te Safeviler üzerine düzenlenen sefer sırasında Karkın, Mama Hatun, Hubnar, Penek menzilleri kullanılmıştır (Matrakçı Nasuhü's-Silâhî 2014: 79). Erzincan'dan Erzurum'a devam eden anayol üzerinde bulunan Tercan Kazâsı'na tabi köylerin bir kısmı incelenen dönemde derbend ya da menzil noktası olarak deftere kaydedilmiş ve bu sebeple ahali avârız vergisinden muaf sayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde derbendciler; yol ve geçitlerin emniyet ve asayişini sağlar, yolların muhafaza ve tamirini yapar ve ıssız yerlerin şenlendirilmesini temin ederlerdi (Orhonlu 1990: 65). Tacik Menek, Bozkalakviran, Bıyıkviran, Gürebağdı, Kışlacık, Ziyaret-Seydi Ali Baba, Selemor, Cansanca köyleri 1591-92 tarihli deftere derbend köy olarak kaydedilmiştir.

Tercan-Mama Hatun⁶, Erzurum ile Erzincan arasında yol güzergâhında bulunan önemli menzil noktalarından birisi idi. Mama Hatun Kervansarayı,

⁶ Mama Hatun, Saltuklular'dan II. İzzeddin Saltuk'un kızıdır. Uzun süre idareyi elinde bulunduran ağabeyi Nasırüddin Muhammed'in ardından 1191'de Saltuklu Beyliği'nin başına geçti. 1201'de tahttan indirilmiş ve hapsedilmiştir. Mama Hatun Arap kaynaklarında "Erzurum sahibesi" olarak gösterilmektedir (Şeker 2003: 548). Mama Hatun'un türbesi daha önce Anadolu'da ve başka İslâm bölgelerinde eşine rastlanmayan bir plana göre yapılmıştır (Yetkin 1956: 75).

ulaşım ve ticarî yönden önemliydi. Osmanlı ordusunun Safeviler üzerine düzenlediği seferler sırasında burası menzil işlevi görmüştür (Taeschner 2010: II-10-18), (Tuncer 2007: 43, 49, 51, 54, 60, 92). Sultan IV. Murad, Şark (Revan) Seferi sırasında Mama Hatun Menzili'nde konaklamış ve buranın imarı için bir ferman yayınlamıştır. 1642 tarihli avâriz defterinde bu fermanın özeti yer almaktadır. 14 Muharrem 1045/30 Haziran 1635 tarihli bu kayda göre, Mama Hatun yakınındaki köyün ahalisinin buradan göç etmesi menzildeki han ve mescidin harap olmasına neden olmuştur. Sultan Murad, bu köyün yeniden iskân ve ihya edilmesi için emir vermiştir. Köyde sakin olacak reaya, han ve mescide hizmet etmek koşuyla avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf sayılmıştır. Ayrıca bu menzilde konaklayan devlet görevlilerinin ihtiyaçlarını kendilerinin karşılaması emredilmiştir (BOA.MAD.d.5152: 481). XVII. yüzyılın ortalarına doğru Mama Hatun'u ziyaret eden Evliya Çelebi, burada cami, medrese ve imaretin bulunduğunu ancak imaretin harabe durumda olduğunu yazmıştır (Evliya Çelebi 1999: 193).

Tacik Menek Köyü'nde her on beş hânenin bir adet menzil bargiri beslemesi koşuluyla avâriz vergisinden muaf sayıldığı defterde yer almıştır.⁷ Bu köy, yol üzerinde bulunmasından dolayı ahalisinin avâriz vergisinden muafiyeti 1642 tarihinde de devam etmiştir. Bu husus defterde: "Karye-i mezbur yol üzeri olmağla kadimden haneye dahil olmayub hala dahi haneye dahil değildir" (BOA.MAD.d.5152: 449) şeklinde yer almıştır. Yol üzerinde bulunmasından dolayı vergi muafiyeti tanınan köylerden birisi de Vijan Köyü'dür. 1642 tarihli avâriz defterinde: "karye-i mezbur ayende ve reven-denin güzergâhı olmağla kadimden avâriz hânesine dahil olmamağla yine hâneye dahil olmamışdır" (BOA.MAD.d.5152: 505) şeklinde bu hususa yer verilmiştir.

⁷ "Karye-i mezbure on üç hane olub yol üzerinde vaki' olmağla gelen ulaklar daima karye-i mezbure ahalsin rencide idüb bargirlerin almağla karye-i mezburda olan ulak bargirleri beslemek lazımdır deyu mukaddema Dersaadet'e arz olundukda fi'l-vaki' karye-i mezburede olan bargirler lazım nesne görüb ne mikdar bargir lazım olduğun ve noksanın dahi karib olan kurradan yazub defter eyleyüb ve mühürleyüb arz eylesiz deyu emr-i şerif varid olmağın ehl-i vukûfdan sual olunduk da beş re's bargir bedel için lazım olmağın her on beş hâne bir bargir beslemek üzere yetmiş beş hâne tayin ve defter olunub ber-mûceb-i defter zikr olan yetmiş beş hâne avâriz defterinden... olunub min ba'd menzirciler tayin olunmak babında emr-i şerif ricasın Tercan-ı Ulyâ kadısı dergâh-ı muallama arz eylemeğın husus-u mezbur sene elf Rebiülahirinin yigirmi yedinci günü paye-i serir-i a'lâya arz olundukda hala mahall-i mezburda menzil bargiri vaz' olunmuş mahall ise hâneleri defterden ihraç oluna deyu ferman olunmağın yetmiş beş hâne hazine-i amirede olan avâriz defterinde iş'ar olmağın her on beş hânedede bir re's menzil bargiri besleye deyu emr idüb bu babda olan emrim mucebince tahammül idüb madam ki zikr olunan yetmiş beş hânenin ashâb-ı vech-i meşrûh üzere tayin olundukları menzil bargirlerin besleyüb hizmetlerinde nevâ'n kusurları olmaya min ba'd vech-i mezkûr üzere olan hizmetleri mukabelesinde avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden nesne teklif ittirilmeye deyu sene elf Cemaziyelevvelinin dördüncü gününden emr-i şerif virilmeğın ber-mûceb-i emr-i 'âli sebt-i defter olundu" (TKGM.TADB.TT.d.40: 114a).

1591-92 tarihli tahrir defterinde Bozkalakviran Köyü ahalisi, köylerinin menzilgâh ve bilhassa kış aylarında yolcuların konakladıkları bir mekân olmasından dolayı vergi muafiyeti talep etmiştir. Şayet vergi muafiyeti sağlanmaz ise topraklarını terk etmek zorunda kalacaklarını da ayrıca belirtmişlerdir. Bu talep üzerine Bozkalakviran Köyü ahalisine tekâlif-i örfiyyeden muafiyet sağlanmıştır. Bu hususta defterde şu kayıt yer almaktadır:

“Karye-i mezbure ziyade memerrü'n-nâs ve menzilgâh olub ve karye-i mezbure kurbunda derbendci tayin olunan Çanad nam karye harab olub ve Eskince nam karye halkı celây-ı vatan idüb cümle ayende ve revende şitada karyemizi dutub tekâlif-i örfiyye virmeğe iktidarımız kalmayub küllî müzâ-yaka çekerüz eğer karyemiz tekâlif-i örfiyyeden muaf olmaz ise cümlemiz perakende olmak mukarrer deyu bildirdiklerinden hizmetleri mukabelesinde tekâlif-i örfiyyeden muaf olmak üzere berât-ı hümâyûn irâd itmeğin ber-muceb-i berât-ı hümâyûn defter-i cedide kayd olundu” (TKGM.TADB.TT.d.40: 120b).

Kazâya tabi köylerden Çamur, Osmanlı ordusunun Şark seferleri sırasında konakladığı mekânlardan birisi idi. Bu sebeple köy ahalisi avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf sayılmıştır.⁸ Tolos-u Ulyâ Köyü ahalisi Osmanlıların, Safeviler üzerine düzenlediği seferler sırasında orduya zahire tedarikinde buldukları ve top çektiklerinden dolayı tekâlif-i örfiyyeden muaf kabul edilmiştir. Bu hususta defterde şu bilgiler yer almıştır:

“Karye-i mezbur asâkir-i İslâmın Acem Seferi'ne gidecek yolu üzerinde vaki' olub top çekmekte ve asâkir-i İslâmın zahire lüzumunda ahalisi külli hizmet eylediklerinden gayri ayende ve revendenin menzilgâhı olmağla ayende ve revende hizmetiyle hâne çekmeğe takatları olmamağla hâne tayin olmayub ve tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf olmak üzere deftere kayd olundu”. (BOA.MAD.d.5152: 452).

Zağgari Köyü ahalisine, muhacirin statüsünde olmaları dolayısıyla vergi ayrıcalığı sağlanmış ve bu husus defterde: “mezkurân muhacirinden olub cüz'i ve külli tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf olmak üzere ellerine muafnâme-i hümâyûn virilüb bir vecihle teaddi olmamak için evâmir-i şerîfe ibraz eylediklerin deftere kayd olundu” BOA.MAD.d.5152: 504) şeklinde yer almıştır.

Çamur Köyü, burada medfun bulunan Şeyh Kasım Tayyârî hazretlerinin vakfı idi. Köy, Arap ve Acem yolu üzerinde bulunduğundan, ahalisi, yolculara hizmet etmek şartıyla avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye, şakka ve

⁸ “Vakf-ı zaviye-i Sultan Şeyh Kasım nevverallahu merkadehu ber-muceb-i defter-i atik haliya müseccel der-tasadduk-u Mustafa bin el-Hac Şeyh bâ-berât-ı sultanî ve karye-i mezbure avâriz defterinde üç hâne olub ziyade memerrü'n-nas olmağla Şark Seferi vaki' ola serdarların ve sâir asâkir-i İslâmın konağı olmağla külli hizmeti sübût idüb mukabelesinde avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olmaları babında emr-i şerif irâd itmeğin ber-muceb-i emr-i 'âli vech-i meşrûh üzere defter-i cedide kayd olundu” (TKGM.TADB.TT.d.40: 127b).

salyânededen muaf kabul edilmiştir.⁹ 1642 tarihli defterde Yavi ve Kötür köyleri halkına, ihya ve şenlendirme yapılması şartıyla vergi muafiyeti sağlandığı anlaşılmaktadır. Kötür Köyü hakkında defterde şu kayıt yer almıştır:

“Karye-i mezbur kırk elli seneden berü hali harabe olub muaf olmak şartıyla bir seneden berü ihyasına Mahmud nam zaim mübaşeret idüb ve şenlik idüb cebecisiyle kurbunda vaki’ olub ayende ve revende uğrağı olmağla avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden kadimden muaf olduğu üzere muafiyeti ibka olunub deftere kayd olundu” (BOA.MAD.d.5152: 507).

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında Tercan ve çevresinde çok sayıda köy hali ve harab olmuştur. Bu durum sadece Tercan kazâsına mahsus olmayıp Erzincan ve Kemah kazâlarında da benzer bir durum söz konusudur (İnbaşı 2009: 205-206), (İnbaşı 2015:749-759). Ancak Erzincan kazâsında; coğrafi yapı ve iklim şartlarının elverişliliği ve sulu tarımın yaygın olmasından dolayı kısa bir süre içinde köylerin yeniden şenlendirildiği görülmektedir (Gül 2013: 70).

Kazâ Nüfusu (Hâne-Nefer)

1530 tarihli icmal tahrir defterine göre Tercan Kazâsı’nda toplam 175 karye, 61 mezra ve 1 vank (BOA.TT.d.387: 858), 1591-92’de ise 174 köy ve 1 mezranın yanı sıra 55 meskun olmayan köy deftere kaydedilmiştir.

Tablo 1. Tercan Kazâsı Köy Sayısı ve Nüfusu (Nefer) (1591-92)

Nahiye Adı	Meskûn Köy- Mezra	Müslim	Askerî	Gayrimüslim	Toplam Nefer
Tercan-ı Ulyâ	90	1389	5	2271	3665
Tercan-ı Süflâ	85	1011	6	1131	2148

Kaynak: TKGM.TADB.TT.d.40.

1591-92’de meskûn durumda olmayan köylerin 17’si Tercân-ı Ulyâ, 38’i Tercan-ı Süflâ’ya tabi idi. Meskûn durumda olmayan köyler şunlardır: Mikdasor, Ahurcukviran, Kenafer, Karakiliseviran, Miyadun, Oslıh, Koş Meşhedviran, Abuşki, Engerdi Dacin, Sivkari, Kurunlar-Bardakçı, Ağcahisar, Ha-

⁹ “Karye-i mezbur evliya-yı izâm ve meşayih-i kiramdan yine karye-i mezburede asude ve medfûn olan Şeyh Kasım Tayyârî kuddise sırruhu’l-azizin vakfı ve meşhiyyeti evladına meşrut olub aziz-i müşarünileyhin intikali âvanından bu ana değin haricden kimesne meşhiyyetine mutasarrıf olmak müyesser olmayub ve karye-i mezburda hâsıl olan mahsul ayende ve revendeye sarf ve harç ve karye-i mezbur Arab ve Acem yolu üzerinde vaki’ olmağla avâriz-ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyye ve şakkadan muaf olub ve muaf olanların üzerlerine edâsı lazım gelen hizmetleri edâ iderler ise ve hizmetleri mîriye ve fukaraya nâfi’ ise muafiyetleri ibka olunmak ferman buyrulmağla aziz-i müşarünileyhin evlad-ı zevil ihtiramından zaviyesine şeyh olan Fazlullah zide takvahu salâh-ı hâl ile araste ve pirâste olduğundan gayri mürur ve ubur iden ayende ve revende hizmet ve itamından şükran üzere olub edâ-yı hizmet eylediği ve hizmet-i mîriye ve fukaraya nafi’ olduğu ecilden tekâlif-i örfiyye ve şakka ve avâriz-ı divâniyye ve salyânededen muaf olmak üzere üslûb-u sâbık mucebince muafiyetleri ibka ve deftere kayd olundu” (BOA.MAD.d.5152: 455).

cı, Eneşahvenk, Dakratayı, Ballu Yakub, Eski Aravans, Sahe, Keregi, Sin, Hasan Hüseyin, Ağvis, Kızılca, Elmaluviran, Kışlacık, Unhanegi, Tecer-Mahar, Helhane, Martonik, Kiğvank, Birmud, Kürnik, Saraycık, Kilise, Yağnik, Vank, Kubadi, Gülviran, Arıviran, Attamı, Koğanı, Gülviran, Kilise, Sarukaya, Karamcık, Bük, Vank Semave, Depecik, Cansanca, Kurdulaviran, İnevank, Harosin, Ağcaviran, Akçaviran, Yüklüce ve Hackend.

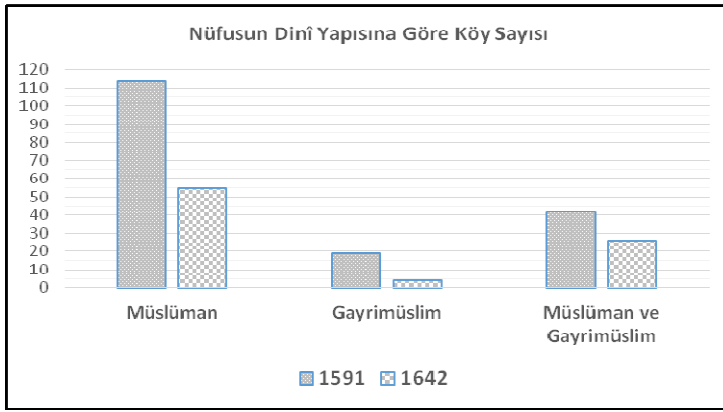
Tablo 2. Tercan Kazası Köy Sayısı ve Nüfusu (Hane) (1642)

Nahiye Adı	Meskûn Köy	Müslim	Askerî	Gayrimüslim	Toplam Nüfus
Tercan-ı Ulyâ	47	413	148	404	965
Tercan-ı Süflâ	38	278	45	197	520

Kaynak: BOA.MAD.d.5152.

1642 tarihinde kazâda 85 meskûn köy bulunmaktaydı. Bu köylerin 47'si Tercan-ı Ulyâ, 38'i Tercan-ı Süflâ nahiyesinde idi. Buna ilave olarak Tercân-ı Ulyâ nahiyesine bağlı Hınzori Köyü'nde nüfus kaydı yapılmamıştır.

Grafik 1. Tercan Kazası'nda Nüfusun Dinî Yapısına Göre Köy Sayısı

Kaynak: TKGM.TADB.TT.d.40; BOA.MAD.d.5152.

1591-92 tarihinde Tercan Kazası'nda 114 köyde sadece Müslümanlar, 19 köyde ise sadece gayrimüslimler sakindi. Müslümanların ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı köy sayısı 42 idi. 1642 tarihinde kazâyâ tabi köylerin 55'inde Müslümanlar, 4'ünde gayrimüslimler sakin iken 26 köyde ise Müslim ve gayrimüslimler birlikte yaşamaktaydı.

1530 tarihli icmal tahrir defterinde kazâda 412 askerînin yanı sıra Müslümanlar 854 hâne ve 220 mücerred, gayrimüslimler ise 921 hâne ve 381 mücerred olarak kaydedilmiştir. Ayrıca kazâda avârız vergisinden muaf olanların sayısı; Müslüman hâne 208, Müslüman mücerred 112 ve gayrimüslim hâne 2 idi (BOA.TT.d.387: 858). 1591-92 tarihinde 2400 Müslüman nefer, 11 askerî ve 3402 gayrimüslim nefer defterde yer almaktadır. Nahi-

yelere göre dağılımı: Tercan-ı Ulyâ nahiyesinde 1389 Müslüman nefer, 5 askerî, 2271 gayrimüslim nefer; Tercan-ı Süflâ nahiyesinde 1011 Müslüman nefer, 6 askerî, 1131 gayrimüslim nefer şeklindedir. İki defterin verileri kıyaslandığında 1530 tarihinde Tercan Kazâsı'nda nefer olarak 412 askerî, 1394 Müslüman ve 1304 gayrimüslim deftere kaydedilmiştir. 1591-92'de ise nefer olarak; 11 askerî, 2400 Müslüman ve 3402 gayrimüslim deftere kayıtlıdır.

1642 yılına ait avâriz defterinde kazâda 691 Müslüman hâne, 193 askerî ve 601 gayrimüslim hâne sakindi. Tercan-ı Ulyâ nahiyesinde 413 Müslüman hâne, 148 askerî, 404 gayrimüslim hâne; Tercan-ı Süflâ nahiyesinde ise 278 Müslüman hâne, 45 askerî ve 197 gayrimüslim hâne kaydedilmiştir.

1591-92'de Tercan Kazâsı'nda en fazla nefer sayısına sahip köy 236 nefer ile Pekeric idi. Piriz Köyü'nde ise 208 nefer kaydedilmiştir. Nefer sayısı yüzden fazla olan diğer köyler ve nefer sayıları şu şekilde sıralanabilir: Vartik (171 nefer), Kötür (158), Mans (142), Pürk (134), Hubyar (134), Tacık Menek (124), Tivnik (114), Esbeverk (109), Sarukaya (109), Hoğık (107), Yülger (107), Çinos (104). 1642 tarihinde hâne olarak en kalabalık köy Pekeric Köyü'dür. Pekeric'de 28 Müslüman hâne, 17 askerî ve 98 gayrimüslim hâne deftere kaydedilmiştir. Elliden fazla hâneye sahip diğer köyler; Mans (78), Püroz (58), Mama Hatun (58), Çamur (55), Sarukaya (54) şeklinde sıralanmaktadır.

Kazâ nüfusunun XVI. ve XVII. yüzyıldaki gelişimine bakıldığında 1530-1591/1592 arasında kazâ nüfusu artmıştır. Bunun en önemli sebebi Osmanlı hâkimiyetinin bölgede tesisinin ardından burada istikrarlı bir ortamın sağlanmış olmasıdır. XVI. yüzyılda Anadolu'da birçok yerleşim biriminde nüfus artmış olmasına karşılık, XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında nüfus önemli ölçüde azalmıştır. Nüfusun azalmasının muhtemel sebepler arasında; göç, kıtlık, salgın hastalıklar ve sayımdan kaçma ileri sürülmektedir (Öz, 1999: 792), Özel, 1999: 741-743). Celâlî isyanları Erzurum ve Erzincan çevresinde halkı olumsuz etkilemiştir. Bundan dolayı halkın bir bölümü Anadolu'nun iç kesimlerine göç etmek zorunda kalmıştır. Celali saldırılarının yanı sıra Erzurum Eyâleti'nde meydana gelen salgın hastalıklar nüfusun azalmasına neden olmuştur (Gül 2011: 219-220). XVII. yüzyılın ilk yarısında aralıklarla devam eden Osmanlı-Safevi savaşları Tercân ve çevresini olumsuz etkilemiştir. Osmanlı ordusunun geçiş güzergâhında olan köylerin bir kısmı savaşlar dolayısıyla boşalmış, diğer köylerin nüfusunda ise azalma meydana gelmiştir. 1642 tarihli Erzurum Eyâleti'ne ait avâriz defteri de nüfus azalmasının hangi düzeyde olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kazâ Nüfusunun Dinî Yönden Dağılımı

Nüfusun dinî yönden dağılımı şu şekildedir: 1530'da nefer olarak; 1806 Müslüman ve 1304 gayrimüslim (BOA.TT.d.387: 858), 1591-92'de nefer

olarak; 2411 Müslüman ve 3402 gayrimüslim deftere kayıtlıdır. 1642'de ise hâne olarak 884 Müslim ve 601 gayrimüslim defterde yer almıştır.

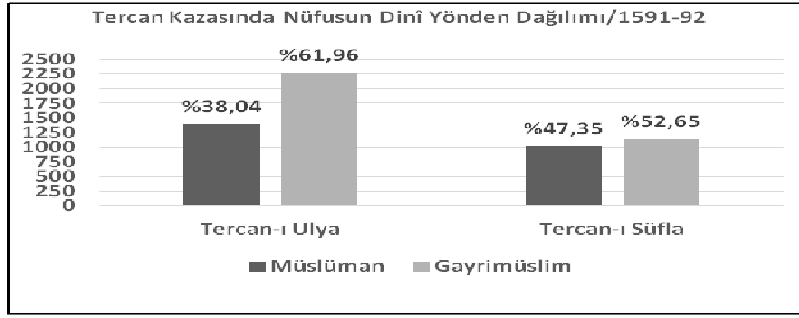
1530'da Tercan Kazâsı'nda Müslümanların toplam nüfus içindeki oranı %58,07, gayrimüslimlerin oranı ise %41,93 idi. 1591-92'de kazâ nüfusunun %41'i Müslüman %59'u gayrimüslimlerden meydana gelmekteydi. Buna göre bahsedilen tarih aralığında toplam nüfus içerisinde gayrimüslim nüfusun oranı artarken, Müslüman nüfusun oranı ise azalmıştır.

1591-92 tarihinden 1642 tarihine kadar ki süreçte gayrimüslim nüfusun oranı azalmıştır. 1591-92 ve 1642 tarihlerine ait kayıtların düzenlenme formu farklılık arz etmesinden dolayı miktar bazında nüfusun artış ve azalışını tespit etmek mümkün değildir. Zira tahrir defterlerine nüfus nefer olarak yazılmış ve mücerredler nefer toplamına dâhil edilmiştir. Avârız defterlerinde ise nüfus hane bazında kaydedilmiştir. 1642 tarihinde kazâ nüfusu içinde Müslümanların oranı %60'a ulaşırken, gayrimüslim nüfusun oranı ise %40'a düşmüştür. 1591-92'den 1642 tarihine kadar ki süreçte kazânın hem köy sayısı hem de nüfusu azalmıştır. Ancak gayrimüslim nüfustaki azalma Müslüman nüfusa göre daha fazladır. Sadece gayrimüslimlerin yaşadığı köy sayısı 1591-92'de 19 iken, 1642'de bu sayı 4'e düşmüştür. Aynı tarihlerde sadece Müslümanların sakin olduğu köy sayısı 115'den 55'e, Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı köy sayısı ise 41'den 26'ya azalmıştır. Sakinlerinin tamamı gayrimüslim olan köy sayısındaki azalmanın pek çok sebebi olabilir. Gayrimüslimlerin, daha güvenli buldukları yerlere ya da Müslümanların yaşadığı köylere göç etmiş olması ihtimal dâhilindedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı köy sayısındaki azalışın daha düşük miktarda gerçekleşmesi de bu hususu teyit etmektedir.

Kazâ nüfusu içinde baba adı Abdullah olanların sayısı 1591-92'de 39, 1642'de ise 59 olarak tespit edilmiştir. Deftere kayıtlı vergi nüfusu içinde veled-i Abdullah oranının 1642'de arttığı anlaşılmaktadır. Toplam vergi nüfusu içinde veled-i Abdullah oranı 1591-92'de %0,67 iken 1642'de %3,97'dir. Bu verilere göre kesin olmamakla beraber 1591-92'den 1642 tarihine kadar ki süreçte gayrimüslimlerin bir kısmının ihtida etmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Baba adı Abdullah olanların bir kısmının sonradan Müslüman olan kişiler olabileceği kabul edilmektedir Ancak bütün veled-i Abdullah şeklinde deftere kaydedilenlerin de ihtida ettiğini düşünmek mümkün değildir (Kurt: 1991: 184), (Kurt 1996: 55).

Kazâ nüfusu nahiye bazında incelendiğinde 1591-92'de Tercan-ı Ulyâ'da gayrimüslimlerin oranı %61,96 iken 1642'de bu oran %41,87'ye gerilemiştir. Tercan-ı Süflâ nahiyesinde ise gayrimüslimlerin oranı 1591-92'de %52,65 iken 1642'de %37,88'e düşmüştür. Her iki nahiyede gayrimüslim nüfusun azalmasının muhtemel sebepleri olarak; göçler, Celalî isyanları ve salgın hastalıklar sıralanabilir. Ayrıca gayrimüslim nüfusun azalmasında din değiştirme (ihtida) olgusunun da bir etkisinin olabileceği ileri sürülebilir.

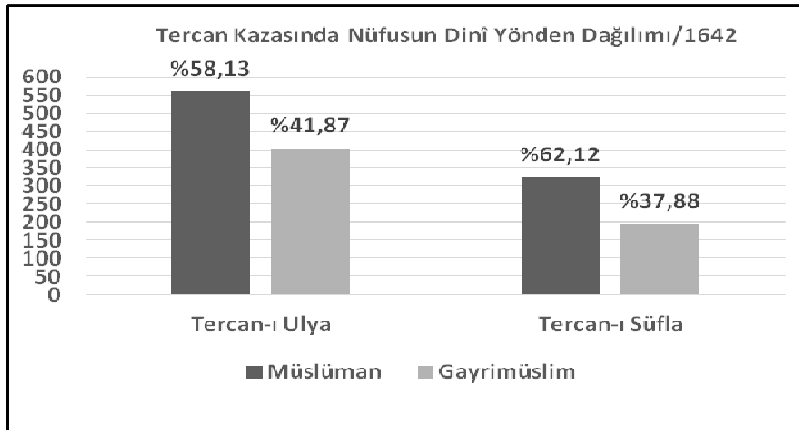
Grafik 2. Nüfusun Dinî Yönden Dağılımı (1591-92)

Kaynak: TKGM.TADB.TT.d.40.

1591-92 tarihinde Tercan-ı Ulyâ nahiyesinde 1394 nefer Müslüman, 2271 nefer gayrimüslim deftere kaydedilmiştir. Bu verilere göre nahiye nüfusunun %38,04'ü Müslüman, %61,96'sı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Tercan-ı Süflâ nahiyesinde 1017 müslüman 1131 nefer olmak üzere toplam 2148 nefer defterde kayıtlıdır. Tercan-ı Süflâ nahiyesinde ise Müslümanlarla gayrimüslimlerin nahiye'nin toplam nüfusu içindeki oranları birbirine yakındır. Buna göre Müslümanların oranı %47,35, gayrimüslimlerin oranı ise %52,65 idi.

Grafik 3. Nüfusun Dinî Yönden Dağılımı (1642)

Kaynak: BOA.MAD.d.5152.

1642 tarihinde Tercan-ı Ulyâ nahiyesinde 561 Müslüman hâne, 404 gayrimüslim hâne, Tercan-ı Süflâ'da ise 323 Müslüman hâne, 197 gayrimüslim hâne avârız defterine kaydedilmiştir. Bu verilere göre Tercan-ı Ulyâ nahiyesinde nüfusunun %58,13'ü Müslüman, %41,87'si gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Tercan-ı Süflâ'da ise deftere kayıtlı hânelerin %62,12'si Müslüman, %37,88'i gayrimüslim hânelere meydana gelmekteydi.

Kazânın Nitelikli Nüfusu

İncelenen dönemde kazâ nüfusunun bir kısmı deftere askerî ve muaf kategoride kaydedilmiştir. 1591-92 tarihli mufassal tahrir defterinde askerî nüfusa çok az yer verilmiştir. Buna göre Egrek Köyü'nde 1 sipahizâde, Mans'da 1 seyyid, Çamur'da 1 zaviyedâr, Oslîh'de 1 sipahizâde, Sarkışlak'da 1 zaviyedâr, Sahe'de 1 imam, Kızılhasan'da 1 sipahizâde, Kasdak'da, 3 sipahizâde, Emrecik'de 1 askerî kategoride nefer kaydedilmiştir. 1642 tarihinde deftere kayıtlı askerî nüfus tabloda yer almaktadır.

Tablo 3. Tercan Kazâsı Nitelikli Nüfusu (Askerî ve Muaf) (1642)

	Zaim	Erbâb-î timâr	Çavuş	Sipâhî	Gılman	Seyyid	Şeyh	İmam-Hatip	Fakir	Diğer
Tercân-ı Ulyâ										
Pekeric		11		1	1			1		3
Ziyaret										1
Cayrom		3		1						
Hozbirik		1								
Karaçay		3		1						
Dingik		1								
Tecer		1								
Aravans		1	1	1						
Ördek Hacı		7								
Tacik Menek		10		1						
Kara Divan		2	1		1					3
Tolos-u Süflâ		2	1	3					2	1
Tolos-u Ulyâ		2							3	
Esber Değşür			1							
Gözlüce		3	1							
Çamur		1					3			1
Semek		1								1
Sosumge		7							1	
Esbeverk		1	2							1
Pürk		1								
Heregeni		2		1						
Egrek		5		2				1	1	2
Corcin		1		1	1					
Sivkar		1								
Mans	1	2							1	12
Hoğik	1									
Ağosin		2		1				1		1
Kışlacık		1								
Niğde		1								
Gümzin		2				2				
Gelmüzi		1								
Mama Hatun		2		1				1		1

Tercân-ı Süflâ										
Saru Kaya		3							1	1
Çaknos		1								
Sivgi		2								
Hepaksor		1								
Ağigi		1						1		
Parsuvunk		1		1						
Ömerlü-Şirni		1							1	
Kumsor				1						2
Başpardı				1						
Çerkis		2								
Çanakcı		1						1		
Kışlak		2								
Astih		1								
Taro		2		1						
Bıyıkviran						2				
Kırıncah		2								
Mezegki		1								
Mazan		1		1						
Göktaş		1								
Badşin	1	1								1
Sos		1								
Yavi		1						1		
Kötür	2									

1642 tarihli avâruz defterinde ise nitelikli nüfusa daha fazla yer verilmiştir. Tercan-ı Ulyâ nahiyesinde 148, Tercan-ı Süflâ'da 45 olmak üzere deftere 193 askerî ve muaf kaydedilmiştir. Askerî nüfusun büyük çoğunluğu (104 nefer) erbâb-ı timârdır. Geri kalan askerîler ise sipahi, zaim, imam, seyyid vs. idi. Muaf kategoride ise (fakir, yaşlı ve işsiz) 10 hâne yazılmıştır. Askerî nüfusun en fazla kaydedildiği köyler arasında Pekeric, Tacik Menek, Egrek, Mans yer almaktadır. Bunun yanı sıra Badşin Köyü'nde sabık sancakbeyi, Mans Köyü'nde ise alaybeyi kayıtlıdır.

Sonuç

I. Selim döneminde Osmanlı topraklarına katılan Tercan, I. Süleyman zamanında kazâ statüsünde Bayburd Sancağı'na bağlanmıştır. 1535'den sonra Erzurum Beylerbeyliği'nin paşa sancağına tabi kazâları arasında yer almış ve bu statüsünü uzun süre muhafaza etmiştir. Tercan Kazâsı'nda 1591-92'de meskûn durumda 174 köy ve 1 mezra, 1642 tarihinde ise 85 meskûn köy bulunmaktaydı. Deftere kayıtlı nüfusun dağılımı şu şekildedir: 1530'da nefer olarak; 1806 Müslüman ve 1304 gayrimüslim, 1591-92'de nefer olarak; 2411 Müslüman ve 3402 gayrimüslim deftere kayıtlıdır. 1642'de ise hâne olarak 884 Müslim ve 601 gayrimüslim defterde yer almıştır. Kazâ nüfusu genel olarak XVI. yüzyıl boyunca bir artmıştır. Bunun en önemli se-

bebi Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte burada istikrarlı bir ortamın sağlanmış olmasıdır. Ancak, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kazâ nüfusu önemli ölçüde azalmıştır. Bu durumun oluşmasında; Celâlî ayaklanmalarının olumsuz etkileri, göç, kıtlık, salgın hastalıklar ve sayımdan kaçma gibi sebepler ileri sürülebilir.

1530-1591 arasında toplam nüfus içerisinde gayrimüslim nüfusun oranı artarken, Müslüman nüfusun oranı azalmıştır. 1591-92 tarihinden 1642'e kadar ki süreçte ise toplam nüfus içerisindeki Müslüman nüfusun oranı artmış, gayrimüslim nüfusun oranı azalmıştır.

Tercan, tarihî yollar üzerinde kurulduğundan dolayı burada çok sayıda menzil bulunmaktaydı. Tercan Kazâsı'na tabi köylerin bir kısmı derbend ya da menzil olarak kaydedilmiş ve bu köylerin ahalisi avârız vergisinden muaf sayılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)-İstanbul

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d)

1145, 5152.

Tahrir Defterleri (TT.d)

60, 387, 468, 966.

Tapu Kadastro Genel Müd. Tapu Arşivi Daire Başk. (TKGM.TADB)-Ankara

Tapu-Tahrir Defterleri (TT.d)

40.

2. Kaynak Eserler

Celâl-zâde Mustafa (1997), *Selim-nâme*, Haz: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ebu Bekr-i Tihrani (2001), *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev: Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Evliya Çelebi (1999), *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, II, (Haz. Z.Kurşun-S.A.Kahraman-Y.Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kâtib Çelebi (2009), *Kitâb-ı Cihânnümâ*, I, Haz: Fikret Sarıcaoğlu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Nasuhü's-Silahî Matrakçı (2014), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, 2. Baskı (Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

3. Araştırma, İnceleme Eserleri

AYDIN Dünder (1998), *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri 1535-1566*, Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.

BARKAN Ömer Lütfi (2001), "Avarız", *İA*, II: 13-19.

- BAŞAR Fahmeddin (1997), *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurum Yayınları.
- BAYKARA Tuncer (2015), *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- BULUT Hüseyin (2012), "1643 Tarihli Avarız Defterine Göre Erzincan Şehri'nin Mahalleleri", *History Studies, Prof.Dr. Enver Konukçu Armağanı*, Nisan 2012: 21-30.
- CEYLAN Alpaslan (2008), *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir (1998-2008)*, Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- ÇAKIR İbrahim Etem (2009), "1642 Tarihli Avarız Defterine Göre İspir Sancağı", *The Journal of International Social Research*, II/8: 109-122.
- ÇAKIR İbrahim Etem-Selçuk Demir (2014), "XVII. Yüzyılın Ortalarına Doğru Kelkid Kazâsı", *Karadeniz Araştırmaları-Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi*, 41: 160-179.
- DEMİR Alpaslan (2012), "1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Koğans Kazâsı", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2): 505-529.
- DEMİRCİ Süleyman- C. Ebru Saygı (2011), "XVII. Yüzyıl Ortalarına Doğru Erzincan Kazâsında İskân ve Toplumsal Yapı", *CIEPO-Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Bildirileri Kitabı* (Uşak / 14-16 Nisan 2011), I, İzmir: 486-510.
- EMECEN Feridun (1982), "Kayacık Kazâsının Avarız Defteri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII, 1981-1982: 159-170.
- GÜÇER Lütfi (1964), *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- GÜL Abdulkadir (2009), "1642-1643 Tarihli Avâız Defterlerine Göre Erzincan Şehri", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fak. Dergisi*, XI/1: 123-141.
- GÜL Abdulkadir (2011), "Osmanlı Döneminde Erzincan Kazâsında Ulaşım ve Haberleşme", *History Studies*, III/1: 113-129.
- GÜL Abdulkadir (2011), *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Erzincan Kazası)*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- GÜL Abdulkadir (2013), "Erzincan Kazasının Yerleşme Özellikleri (XVI-XX Yüzyıllar Arası)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI/1: 57-94.
- GÜL Muammer (2005), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Moğol Hakimiyeti*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İNALCIK Halil (1980), "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700" *Archivum Ottomanicum*, VI: 283-337.
- İNBAŞI Mehmet (2001), "1642 Tarihli Avâız Defterine Göre Erzurum Şehri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, IV: 9-32.
- İNBAŞI Mehmet (2007), "Bayburd Sancağı (1642 Tarihli Avâız Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bil. Enstitüsü Dergisi*, X/2: 89-117.
- İNBAŞI Mehmet (2008), *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

- İNBAŞI Mehmet (2009), "Erzincan Kazâsı (1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41: 189-214.
- İNBAŞI Mehmet-İbrahim Etem Çakır-Selçuk Demir (2014), *1642 Tarihli Erzurum Eyâleti Mufassal Avâriz Defteri I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNBAŞI Mehmet (2015), "1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Kemah Kazâsı", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010 Ankara Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: IV-2: 739-759.
- İSLAMOĞLU Huricihan (2010), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KILIÇ Ümit (2009), "Erzurum'da Cafer Efendi Vakfı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41: 173-187.
- KONUĞU Enver (1998), "Tercan Tarihi", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara: 25-214.
- KUL Eyüp (2010), 1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre Şirân Kazâsı ve Köyle-ri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44: 271-289.
- KUNT İ. Metin (1978), *Sancaktan Eyâlete 1550-1650 Arasında Osmanlı Üme-rası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- KURT Yılmaz (1991), "Adana Sancağında Kişi Adları", *DTCF Tarih Araştır-maları Dergisi*, XV/26: 169-252.
- KURT Yılmaz (1996), "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlen-dirilmesinde Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI: 45-59.
- MEHMEDOV (KARAMANLI) Hüsamet (1997) "H. 989/1581 Tarihli Def-ter-i Menâsib-i Vilâyet-i Erzurum", *Osmanlı Araştırmaları*, XVII: 99-117.
- MERÇİL Erdoğan (2000), *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MİROĞLU İsmet (1975), *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.
- MİROĞLU İsmet (1990), *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- OKCU Naci-Hasan Akdağ (2000), *Salname-i Vilayet-i Erzurum (1287/1870-1288/1871-1289/1872-1290/1873): Erzurum İl Yılığ*, Erzurum: Ata-türk Üniversitesi Yayınları.
- ORHONLU Cengiz (1990), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII-Karahisar-ı Şarkî Sancağı Mufassal Avâriz Defteri (1642-1643 Tarihli)*, (Haz. Mehmet Öz-Fatma Acun), 2008, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZEL Oktay (1999), "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri", *XII. Türk Tarihi Kongresi*

- (Ankara, 12-16 Eylül 1994), *Kongreye Sunulan Bildiriler III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 735-743.
- SAHİLLİOĞLU Halil (1991), "Avârız", *DİA*, IV: 108-109.
- ŞEKER Dursun Ali (2003), "Mama Hatun", *DİA*, XVII: 548.
- SÜMER Faruk (1992), *Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÜMER Faruk (1998), *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Beylikleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SÜMER Faruk (1999), *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan (1985), *Anadolu'nun Tarihi Akışı İçerisinde (Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Açıdan) Erzincan Tarihi*, I-II, Erzincan: Erdav Kitabevi.
- TAESCHNER Franz (2010), *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, I-II, (Çev. Nilüfer Epçeli), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- TANSEL Selâhattin (1969), *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- TUNCEL Harun (2000), "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, X/2: 23-34.
- TUNCER Orhan Cezmi (2007), *Anadolu Kervan Yolları*, Ankara.
- TURAN Osman (1999), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- TURAN Osman (2007), *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihî Takvimler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TURAN Osman (1998), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (2003), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÜNAL Mehmet Ali (1999), "1646 (1056) Tarihli Harput Kazâsı Avârız Defteri", *Osmanlı Devri Üzerine Makaleler-Araştırmalar*, Isparta: 119-169.
- YAZICI Hakkı (1998), "Tercan Coğrafya", *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara: 265-310.
- YEDIYILDIZ Bahaeddin-Mehmet Öz-Ünal Üstün (2002), *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları III-387 Numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livası'na Ait Bölümü (1520)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YEDIYILDIZ Bahaeddin (1985), *Ordu Kazâsı Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YETKİN Suut Kemal (1956), "Mama Hatun Türbesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I: 75-92.
- YÜCEL Yaşar (1971), "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi hakkında Araştırmalar I Mutahharten ve Erzincan Emirliği", *Belleten*, XXXV (137-140): 665-719.

EK 1.Tablo 4. Tercan Kazası Köyleri ve Nüfusu (Nefer) (1591-92)

Tercân-ı Ulyâ	M	AS	GM	Tercân-ı Ulyâ	M	AS	GM
Tacik Menek			124	Hoğık	9		98
Dacire	15		7	Kara Divan	13		23
Kelmizi	13			Kışlacık	5		28
Esber Değşür	47			Söğütlüviran	18		
Vank	16			Başkend	40		
Şebge	4		78	Semek			39
Eskince	26			Sarkışlak		1	15
Vartik	10		161	Miğikar			94
Pulur			69	Armudi	4		
Hınzori	39			Miskih	7		
Ekrek	21	1		Hozbirik	2		12
Encüne-i İslamiye	12			Piriz			20
Encüne-i Aramiyye			43	Yoğon Pertek	8		
Tolos-u Süflâ	56			Gelin Pertek			65
Kesmesor	24			Çinos			10
Şeşence-i Süflâ	6			Gelengec	10		
Engecdi	12			Bırasvank	23		
Bozkalakviran	3		40	Niğdere	24		
Bıyıkviran	28			Karacaviran	13		22
Kömge			13	Ağoşin-i Ulyâ	36		
Delüler	11			Gecasor	20		
Mans	45		97	Almayık	5		
Tekesor	18			Kömsin			14
Kötür-ü Ulyâ	18			Dingik	3		
Sösünge	34			Cabrım	9		
Ağoşin-i Süflâ	15			Mama Hatun	24		
Corcin	58			Hınzori	6		
Ahcun-Eşkenon	15			Karaçayır	10		
Pekeric	21		215	Çavuş	8	1	
Pürk	3		131	Dolahacı	22		
Çamur	43	1		Hatuncuk	34		
Esbeverk			109	Kötür	22		13
Dinge	14			Garesi	18		
Heyreni	3		77	Çerkis	11		
Sosumge	5		57	Ziyaret-	6		
Akdoğan	22	1		Tolos-u Ulyâ	77		
Ağamçağam	6			Virantecer	7		
Gözlüce	31			Kağışnaviran	8		
Karkın	14		15	Körkışlak	13		
Körkışlak-ı Süflâ	10			Mizhegi	7		34
Harşın	14			Tuhlistan	18		
Aravans	22			Ağunsor	6		11
Uzun Hacı	26			Ağvas	5		
Ördekviran-Ördek Hacı	18		17	Beglesün	24		24
Gürebağdı	4		91	Eskince	12		

Tercân-ı Süflâ	M	AS	GM	Tercân-ı Süflâ	M	AS	GM
Tivnik			114	Vijan	6		8
Mantara-i Süflâ	15			Kızılca	19		10
Mantara-i Ulyâ	17			İlaldı	43		
Garsad	4			Barlonik?	18		
Encika-i Aramiyye	1		87	Ağatır	29		
Gökçeşeyhkendi	22			Löbker-	20		
Sahe	3	1		Ağcaviran	16		
Hubyar	11		123	Mirvans			10
Encika-i İslamiyye	22		6	Güllüce	3		
Çatviran	24			Haydar Hacı	6		
Viran			45	Yülger	2		10
Cegerlek?	20			Emrecik	16	1	6
Alaca-i Cedid/Atik ve	25			Sos	6		9
Norşin-Bersine	4		34	Pardı	10		
Göktaş			48	Güllüce	5		
Alurik	2		53	Kudviran	7		
Bağluca Mezrası	10			Elmalu	7		
Çıkıcı	24			Taru	6		5
Abrank			68	Kılıçkendi	12		
Çerme	25			Çinkalud	3		
Apahsur			43	Tuzluca	10		
Komhor-Kermesor	2		37	Gahnik	1		37
Hereni-i Küçük	7		24	Bulanık	6		
Elmalu ¹⁰	19			Akviran	27		
Selemor	21		4	Menane	4		
Demürkapu	4			Sarukaya	7		10
Kışlacık	3		16	Zağgeri	27		16
Hackend			71	Mezgeki-Devköy	39		
Kızılca	10			Sirveli	6		
Parsuvenk	12		13	Şeyhkendi	6		
Güllüce	10			Kelhüsrik	6		
Edebük	78			Geçivan	15		
Şebge	1		21	Akyar	7		
Poğnik	14			Karayar	5		
Kızıl Hasan-Boskesviran	9	1		Depeviran	5		
Kurucakol	17			Kükürdlük ve	8		
Sengüdek	9			Saydiviran	10		
Üçtam	7			Yıkviranı	3		
Parmaklu	5			Kalacık ve Elcükviranı	25		
Kasdak?	14	3		Ağgi	25		
Yavi	15			Kanluca	7		
Badğan	35			Kilise	7		
				Karingis			16

M:Müslim, **GM:** Gayrimüslim, **AS:** Askerî.

¹⁰ Bu köy ile birlikte yazılan diğer köyler: Kalacık-Kilisecik, Bölük, Diğer Kilisecik, Meşhed, Hızır Bulak.

Tablo 5. Tercan Kazası Köyleri ve Nüfusu (Hane) (1642)

Tercân-ı Ulyâ	M	AS	GM	Tercân-ı Süflâ	M	AS	GM
Pekeric	28	17	98	Tivnik	1		10
Ziyaret	1	1		Sarukaya	18	5	31
Cabrum	8	4		Çaknos	6	1	26
Hozbirik	8	1		Sivgi	1	2	7
Karaçay	6	4		Hepaksor	5	1	29
Kağışna	5			Ağığı	14	2	
Dingik	4	1		Parsuvenk	7	2	
Tecer	6	1		Ömerlü-Şirni	6	2	2
Ağamçağam	12			Komsor	15	3	12
Aravans	16	3		Pulugöz			19
Ördek Hacı	11	7		Şeyhkendi	4		
Delüler	6			Encine-i Aramiyye	9		
Tacik Menek	9	11	19	Başpardı	5	1	
Kara Divan	16	7		Kut	2		
Kesmesor			7	Haçkend			15
Tolos-ı Süflâ	14	9		İlaldı	21		
Tolos-ı Ulyâ	5	5		Çerkis	8	2	
Gelengec	3			Honbar	11		
Esber Değşür?	8	1		Edebük	8		
Gözlüce	4	4		Çanakcı	13	2	
Eskenöz	3			Kışlak	3	2	
Çamur	27	5	23	Astih	7	1	
Ağisor	6		5	Taro	2	3	
Başköy	2		8	Bıyıkviran	4	2	
Semek	4	2		Mirvansi	8		
Sosumge	6	8		Hereni-i Köçek	2		
Hınzori				Kırıncah	3	2	
Esbeverk	9	4	13	Mezgeki	8	1	
Pürk	8	1	25	Mazan	8	2	
Şebge	5		20	Göktaş	3	1	19
Hereni	5	3	10	Badşin	3	3	
Pulur	4		20	Sos	2	1	
Ekrek	11	11	8	Zağgari	19		
Corcin	18	3	7	Vijan	21		2
Sivkar	2	1		Sanasa	23		
Mans	24	16	38	Bağlar-Solomir	3		
Yoğon Pirtek	21			Yavi	3	2	
Püroz	6		52	Kötür	2	2	25
Hoğik		1	11				
Gelin Pirtek			15				
Ağoşin	11	5					
Kışlacık	16	1					
Niğde	6	1					
Gökdere	5						
Kömzin	10	4					
Kelmüzi	4	1					
Tuhlistan	2						
Mama Hatun	28	5	25				